

Recenzja pracy doktorskiej Pani Magister Joanny Kogut

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pani Magister Joanny Kogut *Głosy kobiecej duszy. Literackie świadectwa współczesnych polskich mistyczek chrześcijańskich*, napisana pod kierunkiem dra hab. Ryszarda Strzeleckiego, prof. UKW, to licząca 333 strony interesująca propozycja literaturoznawczej analizy wybranych dzienników mistycznych, traktowanych tu jako odmiana dziennika intymnego. Autorka, koncentrując się na tekstach, dla których motywem przewodnim staje się idea miłosierdzia Bożego, odsłania ich cechy genologiczne, poddaje rozpoznaniu podstawowe elementy kompozycyjne, eksponuje ich duchowe i antropologiczne znaczenie. Wskazując na wagę językowego ujęcia i literackiego utrwalenia doświadczenia duchowego, Doktorantka upomina się zarazem o należyte analizowanym dziennikom (nie tylko) polskich mistyczek miejsce w badaniach nad twórczością religijną, biografistyką czy dokumentem osobistym.

Przedmiotem pracy są dzienniki zakonnic, św. Faustyny Kowalskiej (*Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*) oraz Heleny Majewskiej (*Dziennik*, w: tejże, *Ustroję się w miłosierdzie Boże. Życie, pisma, miłosierdzie*), w których Autorka widzi teksty reprezentatywne dla szerokiego zasobu współczesnych dzienników mistyczek polskich. Wyboru materiału dokonuje świadomie, jest on bowiem poprzedzony – jak podkreśla Doktorantka (na s. 6-7) – rozległą kwerendą i lekturą innych dzienników duchowych, m.in. bł. Elżbiety Róży Czackiej, bł. Anieli Salawy, Hilarii Emilii Głowczyńskiej czy Ludmiły Roszko, ale również przynależących do światowej klasyki gatunku dzienników św. Katarzyny ze Sieny, św. Gemmy Galgani czy bł. Anny Katarzyny Emmerich. Przywoływane w pracy literackie świadectwa przeżyć mistycznych także innych autorek i autorów, zwłaszcza pism św. Teresy z Ávili czy św. Jana od Krzyża są cennym dopełnieniem bazy materiałowej dysertacji.

Zapisy doświadczeń mistycznych nie były dotąd przedmiotem szczególnego zainteresowania literaturoznawców. Zdecydowanie częściej wspomnianym materiałem, także a może przede wszystkim ze względu na biografię i osobowość piszących, interesowali się teologowie, których prace Autorka traktuje jako uzupełnienie kontekstowe. Ambicją Badaczki jest zwrócenie uwagi na dotkliwe luki w zakresie literaturoznawczej eksploracji tekstów

stanowiących zapis przeżyć duchowych. Opracowania tego rodzaju – jak podkreśla – „mogłyby zainicjować nowe ukierunkowanie badań humanistycznych” (s. 315). Koncentrując się na aspekcie literackim tekstów polskich mistyczek chrześcijańskich, Doktorantka podejmuje się zarazem zadania trudnego i ryzykownego, czego jest oczywiście świadoma. Musi zmierzyć się wszak z problematycznością materiału wymykającego się jednoznacznym kwalifikacjom literaturoznawczym, ale też problematycznością metody jego badania. Decydując się na analizę tekstowego świadectwa doświadczeń mistycznych ukierunkowaną na kategorię kluczową (rzeczywistość Bożego miłosierdzia), musi też założyć nieuchronną jej niepełność i niewystarczalność.

Podstawowym punktem odniesienia stają się dla Autorki artykuły Piotra Kubkowskiego i Ryszarda Strzeleckiego. Nie odnotowuje natomiast pracy Wojciecha Grupińskiego (*Wewnątrz. Rzecz o autobiografii mistycznej Marianny Marchockiej*, Warszawa 2005), który mierząc się wcześniej z podobnymi wyzwaniem, zaproponował rozwiązania inne niż Autorka niniejszej dysertacji. Badacz nie tylko jest daleki od przyznania materiałowi egzemplifikacyjnemu miana literatury, ale także od stosowania zwykłych procedur literaturoznawczych, poddając w wątpliwość zasadność i efektywność filologicznej analizy właśnie ze względu na to, że „narratorka aspiruje [...] do wyrażania rzeczywistości transcendentnej, co dyskursywnie eksplikującego badacza stawia w nader kłopotliwej sytuacji” (*Wewnątrz*, s. 9). Stan badań nie uwzględnia też istotnego artykułu Bożeny Szczepińskiej (*Zapis doświadczenia mistycznego w „Dzienniczku” siostry Faustyny Kowalskiej. Rozważania wokół gatunku*, w: *Światło w dolinie. Prace ofiarowane profesor Halinie Krukowskiej*, red. K. Korotkich, J. Ławski, D. Zawadzka, Białystok 2007), który, podobnie jak praca Grupińskiego, podejmuje ważne kwestie związane z niejednorodnością analizowanych zapisków, a więc istotne też dla recenzowanej dysertacji, której Autorka wyraźnie podkreśla, iż wybrany materiał zamierza badać przez pryzmat jego gatunkowej specyfiki. Cytowana w pracy literatura uwzględnia szereg ważnych dla tematu publikacji, w tym podstawową jeśli idzie o badanie dzienników pracę Pawła Rodaka (*Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku*, Warszawa 2011), przydałoby się jednak, w moim odczuciu, nieco szersze odniesienie do intymistyki polskiej, do prac poświęconych dziennikom i ich założeniom, zwłaszcza dziennikom dotyczącym kwestii religijnych (tu zwłaszcza książka Katarzyny Nadany-Sokołowskiej, *Problem religii w polskich dziennikach intymnych*, Łódź 2012). Bardziej jeszcze brakuje w dysertacji usytuowania badanych dzienników na tle rodzimej literatury religijnej (na marginesie warto zauważyć, iż cenne odniesienia przynosi wspomniana publikacja Grupińskiego, zawierająca także diachroniczne ujęcie różnych form introspektywnego autobiografizmu).

Autorka precyzyjnie określa cel i założenia rozprawy i konsekwentnie stara się je realizować w kolejnych partiach rozważań. Zmierza w nich do ukazania „wielorakich wyróżników”, dominant i „najważniejszych walorów” (s. 10) badanego materiału oraz dowiedzenia tezy o jego spójności, której źródłem jest idea Bożego miłosierdzia. Dalszym efektem poznawczym staje się odsłonięcie konstytuowania się w eksplorowanych zapiskach szczególnie interesującej Autorkę dysertacji „osobowości mistycznej” i kształtu jej relacji z Bogiem, a więc także rozumienia przez podmiot własnego istnienia i własnej roli, ale i roli oraz zadań dziennika. Ważna staje się wreszcie sama kwestia możliwości wyrażenia własnej duchowości w dzienniku. Autorka stawia pytania, po części inspirowane fundamentalną pracą Małgorzaty Czerwińskiej – na ile dzienniki określane jako „mistyczne” stanowią „wyzwanie” dla czytelnika, by odczytał wpisane w nie przesłanie, „a na ile ukazują intymne świadectwa duchowości ich autorów” (s. 68), ale także o samą możliwość uchwycenia w literackim kształcie owego zapisanego w tytule rozprawy „głosu kobiecej duszy”. Zaproponowane ujęcie jest spojrzeniem nowym na badawczo niedoceniony materiał, otwierającym – w zasadniczej mierze zrealizowaną – możliwość eksploracji nieanalizowanych wcześniej zagadnień i odkrycia treści nieoczywistych.

Badaczka widzi w wybranym przez siebie materiale przede wszystkim teksty zorganizowane językowo, ale także dające się czytać w porządku fabularnym. Stosuje tradycyjne metody literaturoznawcze. Zasadniczym punktem odniesienia czyni tradycję semiotyczno-strukturalną (choć wykracza także poza nią), podejmuje szereg czynności badawczych, które obejmują przede wszystkim analizę literacką, genologię, teorię narracji oraz komunikację literacką. W analizie tekstu literackiego korzysta głównie z kategorii opracowanych do eksploracji literatury narracyjnej. Sięga jednak także po metodę „pomocniczą”, niefilologiczną i nieliteraturoznawczą, wskazując na wzorzec w fenomenologicznej analizie „»wczucia«” Edyty Stein (s. 84). W swoim rozumieniu dzieła uwzględnia perspektywę „widzenia wiarą”, o których mówi Wojciech Kaczmarek (*Widzenie wiarą*, Lublin 2024). Obcując z utworem, godzimy się na inne pojęcie realności, które domaga się akceptacji i afirmacji. Czynimy to, aby nie rozminąć się z przesłaniem tekstu [...]” – pisze Autorka (na s. 74).

Rozprawa składa się z sześciu rozdziałów, wstępu i zakończenia oraz obszernego, pozbawionego jednak jakichkolwiek podziałów i porządkujących kategorii, zestawienia bibliograficznego, liczącego ponad 240 pozycji. Przynosi ono bogaty zasób literatury podmiotu, odnotowuje istotne dla podejmowanych rozważań prace literaturoznawcze, w tym ujęcia nowe (choć, jak zostało to już zasygnalizowane, zestawienie jest niepełne), szczególnie

liczne są tu opracowania filozoficzno-teologiczne i dotyczące szeroko pojętej duchowości człowieka. Logiczny układ głównych komponentów pracy odzwierciedla jej przemyślaną koncepcję. Zasadniczą część stanowią dwa rozdziały analityczne poświęcone dziennikom Faustyny Kowalskiej i Heleny Majewskiej, poprzedzają je zaś (również zebrane w dwóch rozdziałach) uściślenia teoretyczno-metodologiczne, a dopełniają refleksje dotyczące kobiecego mistycyzmu i nowego feminizmu. Rozdziały poprzedzające analizy są jednak zdecydowanie bardziej rozbudowane od partii, które po nich następują, w tych zaś (rozdział piąty i szósty) konteksty filozoficzno-teologiczne stają się elementem dominującym, którego nie udaje się Autorce zrównoważyć odniesieniami do efektów wcześniejszych badań literackich. Nie do końca konsekwentny i fortunny (zwłaszcza w rozdziale trzecim) jest sposób wydzielania mniejszych całości tekstowych w obrębie podrozdziałów (np. *Dalsze perypetie*, *Dalsze zbliżenia* [...], *Dalsze koleje miłości* [...], *Dalsza analiza*).

Rozdział pierwszy, *Dziennik intymny. Dokument życia wewnętrznego w perspektywie genologicznej*, stanowi próbę niezbędnego doprecyzowania przedmiotu badań, począwszy od kwestii nazewnictwa i uściśleń definicyjnych, a skończywszy na rozpatrywaniu kategorii literackości w tekstach mistycznych. To ważna część dla dalszych rozważań, w których w punkcie wyjścia przyjęto założenie o dzienniku mistycznym jako „swego rodzaju dzienniku intymnym – osobistym, poufnym i sekretnym” (s. 38). Przynosi ona syntetycznie uporządkowaną wiedzę o dzienniku intymnym, przypominając o jego gatunkowych wyróżnikach na tle innych form przynależących do literatury dokumentu osobistego, ale też o roli odbiorcy czy związku dziennika z solilokwium oraz zasługujących na baczniejszą uwagę w postępowaniu analitycznym wątkach i perspektywach poznawczych związanych z ujmowaniem dziennika jako egodokumentu. Warto byłoby może wyraźniej jeszcze zaakcentować w tej części problemy związane z gatunkową niejednorodnością badanych materiałów, nazywanych także autobiografią mistyczną (Małgorzata Czermińska, Halina Popławska) z zapisem „dziennikowym” jako dominantą gatunkową, ale obejmujących również zbiór pism niemieszczących się w konwencji autobiograficzno-dziennikowej (na co zwraca uwagę Bożena Szczepińska).

Rozdział drugi, *Warsztat badawczy dzienników mistycznych*, jest szczegółowym wyjaśnieniem zaproponowanego w pracy sposobu postępowania badawczego. Opis metody, który zwykle stanowi element wstępu do rozprawy naukowej, tu urasta do rozmiarów odrębnego rozdziału (złożonego z dwunastu podrozdziałów), co nie do końca wydaje się zasadne. Autorka (nawiązująca do stanowiska Michała Głowińskiego) ma świadomość pewnego ryzyka związanego z użyciem metody właściwej dla dzieł fabularnych (pisze o nim

np. wspomniana już Katarzyna Nadana-Sokołowska) i stara się skutecznie uzasadnić poprawność jej wykorzystania, ale bardziej zwięzłe eksplikacje w zakresie procedur, doboru i dostosowania narzędzi i sposobów postępowania do specyfiki materiału poddawanego naukowej eksploracji mogłyby wzmocnić spójność wywodu. Autorka wymienia i doprecyzowuje najważniejsze dla zaproponowanej dalej analizy kategorie, umożliwiające odsłonięcie wpisanego w teksty przesłania (nadawca wewnętrzny, zewnętrzny, podmiot całego utworu, bohaterowie dziennika). Wskazuje na „jednorodność tematyki dzięki jedności narracji” (s. 99). W sytuacji mistycznej, zestawionej tu z koncepcją sytuacji granicznej Karla Jaspersa, widzi istotną dla analiz kategorię pozwalającą ująć relacje osobowe w dzienniku.

Rozdział trzeci i czwarty poświęcone są kolejno „*Dzienniczki*” *Faustyny Kowalskiej* i „*Dziennikowi*” *Heleny Majewskiej*. Rozważania o *Dzienniczku*, rozpisane na sześć podrozdziałów, które dzielą się na wiele mniejszych segmentów tekstowych to najobszerniejszy fragment dysertacji, liczący ponad 80 stron. Nieco skromniej prezentuje się część o *Dzienniku* Majewskiej, choć i tu Autorka wydzieliła sześć podrozdziałów, a w ich obrębie – również mniejsze partie tekstu. Zaproponowane tu analizy czy też omówienia porządku narracji w sposób szczególnie świadczą o tym, z jak trudnym zadaniem mierzy się Doktorantka, badając językową eksterioryzację doświadczeń duchowych, a więc próbę wypowiedzenia niewyraźnego, jak ujęła to cytowana w pracy Faustyna: „[...] słowami nie umiem tego wyrazić, ale dusza rozumie to dobrze” (na s. 155). Próbę o problematycznej wartości literackiej, co po raz kolejny warto podkreślić, wymagającą odmiennego niż dzieła literatów modusu czytania. Śledząc kolejne etapy narracji, Autorka koncentruje się na kwestiach uprawomocnienia objawień s. Faustyny (zwłaszcza odsłonięcia logicznego powiązania relacjonowanych zdarzeń, zgodności zapowiedzi i następstw także w odniesieniu do działań osób z otoczenia bohaterki-narratorki). Analizuje dynamikę i zobrazowanie tekstowe relacji Faustyny z Jezusem oraz kształt widzeń innych postaci transcendentnych i „pozaświatowych”, które ukazują „sposób zaangażowania Faustyny w jej doświadczanie i kreowanie miłosierdzia” (s. 185). Sygnalizuje z jednej strony konwencjonalność podejmowanych w *Dzienniczku* tematów i ujęć, kanoniczność wyobrażeń wywiedzionych z Biblii, nauki Kościoła, chrześcijańskiej tradycji ikonograficznej, z drugiej – wyjątkowość wpisanej w nie idei miłosierdzia i indywidualny sposób traktowania dziennika jako misji i przesłania, skierowanego do odbiorcy – „współuczestnika tworzenia [...] dzieła miłosierdzia Bożego” (s. 185).

W kolejnym rozdziale podążając za porządkiem narracji *Dziennika* Heleny Majewskiej, stanowiącego kontynuację misji s. Faustyny Kowalskiej, Doktorantka wskazuje sposoby

uwiarygodnienia podjętego przez mistyczkę celu (m.in. poprzez przywoływane przez postać Jezusa fragmenty biblijne czy też postaci spowiedników), przybliża wpisaną w tekst mistyczną relację z Jezusem i innymi postaciami transcendentnymi, podobnie też przedmiotem uwagi czyni utrwalone w zapisach zakonnic wizje mistyczne. Ukazuje *Dziennik* jako świadectwo wewnętrznych zmagania i duchowego wzrostu mistyczki, formę modlitwy, medytacji i kontemplacji (s. 243). Respektując porządek zgodny z „ontologią” realizmu transcendentnego, w obu rozdziałach odwołuje się do przesłania o miłosierdziu, ale i szczególną postać mistyki oblubieńczej wyłaniających się z dynamiki i bogactwa relacji osobowych. Efekty zaproponowanego postępowania badawczego odkrywają aspekty wcześniej niedostrzeżone i pomijane w pracach teologicznych, nierozważane również przez literaturoznawców. Pewne niedostatki analizy wiążą się jednak w moim odczuciu nie tylko z problemem „niewyraźności”, ale też z kwestią analitycznej sprawności i sposobem wnioskowania, w którym brakuje pewnych syntetycznych uogólnień łączących się z tezą pracy i jej założeniami (zwłaszcza powiązania sensu pisanego z konstytuującą się w tekście „osobowością mistyczną” i jej rolą w kreowaniu rzeczywistości miłosierdzia). Inna kwestia to powierzchowność niektórych obserwacji czy podążających za biegiem narracji omówień i powtarzanych za narratorkami opisów, pozbawionych odniesień do stosownej literatury przedmiotu. W przypadku pracy skoncentrowanej na słownym uchwyceniu doświadczenia duchowego warto byłoby np. poświęcić nieco więcej uwagi kwestii specyfiki językowego ujęcia doświadczenia mistycznego sygnalizowanej w dysertacji wielokrotnie (zwłaszcza w przypisach) powracającymi egzemplifikacjami wybranych środków retorycznych w pismach św. Jana od Krzyża czy św. Teresy z Ávili. Warto byłoby też może ukazać na tym tle obrazowość ujęć i ładunek emocjonalny analizowanych tekstów polskich mistyczek, a powracający temat miłosierdzia rozpatrywać także w połączeniu ze zmieniającymi się formami niejednorodnych przecież zapisków i ich semantyką.

Rozdział piąty, *Wobec miłosierdzia. Analiza kluczowej idei dzienników mistycznych w świetle ich powszechnej recepcji*, stanowi – jak deklaruje Doktorantka – propozycję ujęcia „specyfiki Bożego miłosierdzia w kontekście kobiecej duchowości chrześcijańskiej” (s. 245), choć charakterystykę owej duchowości prezentuje dopiero w rozdziale następnym. W tej partii rozważań koncentruje się natomiast na dotyczących tematu przewodniego egzemplifikacjach biblijnych oraz fragmentach papieskiej encykliki *Dives in misericordia*, jak przekonuje bowiem, „Aby omówić kwestię miłosierdzia Bożego, o którym pisały mistyczki [...] nie sposób nie odwołać się do zasadniczych źródeł – Pisma Świętego oraz nauki Kościoła katolickiego” (na s. 245). W istocie jednak związek tej części z analizami jest dość luźny – Autorka

koncentruje się bardziej na kontekście teologicznym niż na wynikach wcześniejszych badań literackich. Wartościowym uzupełnieniem rozważań są tu nowe, nieomawiane wcześniej przykłady refleksji mistycznej (z pism s. Anieli Salawy i s. Roberty Babiak), a także fragmenty dotyczące dzieła św. Teresy z z Ávili i zafascynowanej jej mistyczną duchowością Edyty Stein (s. Teresy Benedykty od Krzyża). Przybliżając specyfikę kluczowej dla dysertacji idei miłosierdzia, Badaczka rozwija tu teologiczne rozumienie „miłosierdzia jako daru” i „daru jako ofiary”.

W rozdziale ostatnim, *Świadectwa polskich mistyczek jako wyraz nowego feminizmu*, Doktorantka doprecyzowuje pojęcie „nowego feminizmu”, zaczerpnięte z nauczania Jana Pawła II, konfrontując je z radykalnie odmiennymi postulatami teologii feministycznej. Dopiero tutaj podkreśla ujawniony przecież w analizie, acz nie dość zaakcentowany w płynących z niej wnioskach, obłubieńczy charakter mistyki w pismach zakonnic. Interesująco osadza świadectwa mistyczek w kontekście feminizmu chrześcijańskiego, uwypuklając zakorzenienie obrazu kobiety w biblijnym źródle przypominającym o „metafizycznej głębi” ludzkiego bytu (s. 285) i wiążąc odkrywanie „istoty kobiecości” (s. 286) z powołaniem do tworzenia „wspólnoty miłości”, która „swoją pełnię uzyskuje przez odniesienie do miłości Boga” (s. 298). Dopowiada zarazem treści sygnalizowane w analizie, dookreślając specyfikę tytułowego „głosu kobiecej duszy” związaną ze szczególną wrażliwością, emocjonalnością i obłubieńczym charakterem mistyki.

Podsumowując, wskazana do oceny dysertacja pomimo pewnych niedostatków zasługuje na ocenę pozytywną. Autorka proponuje nowe i w znacznej mierze oryginalne ujęcie ważnego poznawczo problemu. Konsekwentnie realizuje przyjęte w pracy założenia, argumentuje zasadność sposobu postępowania, który odsłania nowe aspekty i walory badanego piśmiennictwa, ale także nowe perspektywy w naukowej eksploracji ważnej części intymistyki. Wywód jest dopracowany i logiczny, zdradza dobrą orientację w literaturze przedmiotu i świadomość metodologiczną. Potwierdzenie kompetencji naukowych Doktorantki widoczne jest także na poziomie aparatu naukowego rozprawy oraz dbałości o poprawność językową i stylistyczną. Stwierdzam zatem, iż rozprawa spełnia wymogi formalne i merytoryczne stawiane dysertacjom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Pani Magister Joanny Kogut do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Joanna Michaluk